

शियासतकार
गो०स०मरटेसाई

श०श्री०पुराणिक

महाराष्ट्र चरित्र-ग्रंथमाला (संच)

१९ व्या व २० व्या शतकांतल बुद्धिमान, प्रतिभावान आणि कर्तबगार मराठी व्यक्तींची वैचारिक चरित्रे

महाराष्ट्र चरित्र-ग्रंथमाला (संच)

संपादक

अरुण टिकेकर

ट० ना० धर्तागरे

ग्र० ना० पगंजपे

रियासतकार गो०स०सरदेसाई

—
श्री०श्री०पुराणिक

महाराष्ट्र राज्य सुवर्ण-महोत्सवी वर्ष
२०१०

महाराष्ट्र चरित्र-ग्रंथमाला - संच

रियासतकार गो० स० सरदेसाई

प्रकाशक

दीपक वसंत खाडिलकर

प्रकाश वसंत खाडिलकर

श्री गंधर्व-वेद प्रकाशन

१२८६ सदाशिव पेठ

चिमण्या गणपतीजवळ

पुणे ४११ ०३०

दूरध्वनी। ०२०-२४४९३५०२

भ्रमणध्वनी - दीपक। ९८२३१९०७३४ प्रकाश। ९४२२०८६०८४

© श० श्री० पुराणिक

मुखपृष्ठ। मोहन घते

अक्षररचना। प्रकाश बाळकृष्ण ढवळे

मुद्रितशोधन। विजय सरदेशपांडे

संदीप तापकीर

मुद्रक। सचिन कुलकर्णी

एक्सेल प्रिंटिंग अँड पॅकेजिंग

१३१/५ एरंडवन, पुणे ४११ ०३८

प्रकाशन। नोव्हेंबर २०१०

मूल्य। ₹ १५०

मित्रवर्य
श्री० श्री० वि० सहस्रबुद्धे
श्री० दीपक खाडिलकर
आणि
श्री० प्रकाश खाडिलकर
यांस

-श० श्री० पुराणिक

लेखक-परिचय

शरदचंद्र श्रीधर पुराणिक

एम० ए० संस्कृत (१९५६), एम० ए० इंग्रजी (१९६२) पुणे विद्यापीठ

प्राध्यापक, चाळीसगाव कॉलेज, चाळीसगाव

मराठ्यांचे स्वातंत्र्यसमर - पूर्वार्ध, छ० संभाजी - उत्तरार्ध, छ० राजाराम आणि ताराबाई, रियासतकार सरदेसाई, श्रीपाद महादेव माटे, उत्तरायण, विश्वनाथ काशिनाथ राजवाडे, पेशवा पहिला बाजीराव - पूर्वार्ध, पेशवा पहिला बाजीराव - उत्तरार्ध, विष्णुशास्त्री, रामदास, तुळाजी आंगे - विजयदुर्ग, बाळाजी बाजीराव ऊर्फ नानासाहेब पेशवा

३६ न्यू आनंदनगर

भंडारी हॉस्पिटलजवळ

तळेगाव दामाडे

जि० पुणे ४१० ५०६

दूरध्वनी : (०२११४) २२३७३८

दोन शब्द

रियासतकार सरदेसाई यांची मी एकंदर तीन चरित्रे लिहिली. पहिले १९८४ मध्ये मामा दाते यांच्या 'काळ' पत्रात लिहिले. त्याची पृष्ठे ३२ होती. दुसरे २००३ मध्ये लिहिले. ते सविस्तर होते. त्याची पृष्ठे ४०४ होती आणि आता हे तिसरे लिहीत आहे. हे चरित्र म्हणजे छोट्या चरित्राची मोठी आवृत्ती नव्हे, त्याचप्रमाणे मोठ्या चरित्राची संक्षिप्त आवृत्ती नव्हे. हे अगदी स्वतंत्र आहे. मोठ्या चरित्रात अनावश्यक तपशील यात गाढलेला आहे. सरदेसाई यांचे जीवन व कार्य यांचे समर्पक निवेदन करणारे हे चरित्र वाचकांच्या पसंतीला उतरावे एवढीच अपेक्षा आहे.

—श० श्री० पुराणिक

अनुक्रमणिका

प्रकाशकीय	५
लेखक-परिचय	१०
दोन शब्द	११
१. पूर्ववृत्त	१३
२. सेवाधर्म – बडोदे	२२
३. रियासतींची कूळकथा	४६
४. उत्तरायण	१२५
संदर्भ-ग्रंथ-सूची	१५२

१

पूर्ववृत्त

गोविंद सखाराम सरदेसाई यांचा जन्म १७ मे १८६५ रोजी रत्नागिरी जिल्ह्यातील गोविल या त्यांच्या वतनी गावी झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव सखाराम नायक, आजोबांचे नाव महादोबा नायक व पणजाचे नाव जनोबा नायक. या घराण्याचा मूळ पुरुष नृसिंहभट सत्यवादी हा पैठणहून येऊन कोकणात राहिला. त्याच्या वंशजांनी स्वपराक्रमाने संगमेश्वर, देवळे, महाळुंगे अशा गावांची वतने मिळवली. जेव्हा प्रसंग येई, तेव्हा विजयनगरच्या राजांकडून मदत आणवून आपल्या शत्रूस बुडवून ती वतने राखली. हे पुरुष आपल्या नावामागे 'नायक' हे जे उपपद लावतात ते विजयनगरशी त्यांच्या असलेल्या संबंधाचे द्योतक आहे. विजयनगरच्या राज्यात आणि शिवाजी महाराजांपासून सुरू झालेल्या मराठी राज्यात या घराण्यातले पुरुष मोठ्या कामावर दिसत. या घराण्यातले महादेव नायक यांच्या वेळी पेशवाई बुडाली तेव्हा ते आपले संचित धन घेऊन कोकणात बेरवली या गावी सुखवस्तू बनून राहिले. सखाराम नायक हे त्यांचे पहिल्या बायकोचे ज्येष्ठ चिरंजीव. ती मेल्यानंतर त्यांनी दुसरे लग्न केले व त्यांचा सारा ओढा आपल्या सावत्र संततीकडेच राहिला. त्या सापत्नभावाने त्रासून जाऊन सखाराम नायक हे गोविल या आपल्या वतनी गावी आले. तेथे त्यांनी स्वतःच्या कष्टाने घर बांधले, बागायत केली व स्वतंत्र राहू लागले. त्यांनी आपले मामा भिकाजीपंत आंबर्डेकर यांच्या साहाय्याने सद्गादीच्या पूर्व-पश्चिम जंगलातल्या धनगर महालाचा मक्ता घेतला आणि ते काम ते पाहू लागले.

कोकणात, त्यातल्या त्यात रत्नागिरी जिल्ह्यात शेती शक्यच नव्हती. मुख्य व्यवसाय हा धनगरांच्या गुरेचराईचा. सरकार शेतीवर कर घेत नसे, पण गुरेचराईबद्दल खंड भरावा लागे. हा खंड जो भरे त्याला धनगर महालाचा मक्ता मिळे. सखाराम नायक यांचे सासरे मलकापूरचे आंबर्डेकर यांनी विशाळगडच्या पंतप्रतिनिधींच्या पदरी राहून अनेक वर्षे हा मक्ता मिळवला होता व सांभाळला होता. ते काम हे सखाराम नायक करत असत.

पूर्ववृत्त / १३